

Een huwelijk aan diggelen

HET TURBULENTE LEVEN
VAN EEN ENKHUIZER ECHTPAAR
IN DE GOUDEN EEUW

Dieuwertje Duijn
Christiaan Schrickx
Leontine Kuijvenhoven-Groeneweg
Michiel Bartels

8 Voorwoord

10 Archeologisch onderzoek in Enkhuizen:
van los zand naar vaste grond

Michiel Bartels

14 Een opgraving, een afvalput, een dokter

Dieuwertje Duijn

20 De jonge jaren van Zacheus de Jager

Dieuwertje Duijn en Christiaan Schrickx

40 Het gilde van doktoren en chirurgijns

Dieuwertje Duijn

Kadertekst:

De kleding van Zacheus en de vier chirurgijns

Leontine Kuijvenhoven-Groeneweg

56 Margaretha van Beresteyn

Dieuwertje Duijn

70 Ruzie in huize De Jager

Dieuwertje Duijn

88 De spullen van Margaretha

Dieuwertje Duijn

108 De kledingkast van Margaretha

Leontine Kuijvenhoven-Groeneweg

126 De vondsten uit de afvalput

Dieuwertje Duijn

150 Enkhuizen in de 17de eeuw: de wereld
binnen handbereik

Dieuwertje Duijn

160 Bijlage:

Boedelinventaris Margaretha van Beresteyn uit 1649

182 Noten en gebruikte afkortingen

186 Summary

190 Literatuur

191 Verantwoording afbeeldingen

192 Colofon

VOORWOORD

Het einde van een boek mag nooit verklapt worden, maar in dit geval maak ik een uitzondering. De laatste zin van het boek dat voor u ligt luidt: ‘Dankzij Zacheus en Margaretha kunnen wij ons even in het Enkhuizen van de 17de eeuw wanen’. En dat is wat het boek met je doet. De rijke historie van de stad is goed zichtbaar in de vorm van monumenten, prachtige voorwerpen en vondsten. Maar dit boek brengt die historie tot leven!

Dankzij de opgraving van een afvalput en, net zo belangrijk, een speurtocht in de Enkhuizer stadsarchieven, is dit prachtige boek tot stand gekomen. Centraal staat het welgestelde, maar ook turbulente leven van Zacheus de Jager (1599-1650), een dokter die een praktijk aan huis had in de Torenstraat. In een afvalput is zijn huisraad met onder andere potten en pannen, resten van exclusief porselein, bier- en wijnglazen en de scherven van een bijzonder huwelijksglas gevonden. Aan de hand van deze vondsten en belangrijke archiefstukken is het leven van Zacheus de Jager en zijn vrouw Margaretha van Beresteyn gereconstrueerd in een bijna soapachtig verhaal. Het roddelcircuit van Enkhuizen heeft waarschijnlijk welig getierd bij hun openlijk uitgevochten ruzies.

Hoewel uit het boek tragisch blijkt dat in de 17de eeuw veel kinderen op jonge leeftijd of zelfs bij de geboorte al overleden – en de mensen in het algemeen veel minder oud werden dan nu – zijn er ook bijna confronterende parallellen te trekken met het heden. Vechtscheidingen, overspel, financiële conflicten, maar ook ‘rangen en standen’ waren en zijn aan de orde van de dag. Kennelijk is er niets nieuws onder de zon. Het verhaal speelt zich af binnen een stad die een ongekennde bloei beleefde. Het boek maakt op een prachtige manier duidelijk hoe bijzonder deze periode is geweest. Als een van de belangrijke VOC-steden dreef Enkhuizen handel met de hele wereld. En dat erfoegd, samen met de overgebleven vondsten en verhalen, koesteren we nederig!

Albertine van Vliet-Kuiper

Waarnemend burgemeester gemeente Enkhuizen

↑

Kaart van Enkhuizen in de 17de eeuw, afkomstig uit de kroniek van Gerard Brandt uit 1666.

Blauw: Zuiderzee, havens, grachten en sloten
Oranje: gebouwen die in het verhaal voorkomen, namelijk het stadhuis (nr 3), de Westerkerk (nr 4), de Waag (nr 5) en het kantoor van de VOC (nr 6)

Geel: straten die in het verhaal voorkomen, namelijk de Torenstraat (nr 1) en de Breedstraat (nr 2)

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK IN ENKHUIZEN

Van los zand naar vaste grond

Opgraving van de Ketenboom, een waterpoort uit 1598,
op het bedrijventerrein Ketenwaal in 2017.

Enkhuizen is al decennialang een uitgelezen plaats om de geschiedenis van de Gouden Eeuw te leren kennen. Deze welvarende periode komt bij uitstek in het stedenschoon met de monumenten, grachten, havens en de vesting tot uiting. Maar ook de opgravingen in de historische binnenstad geven een beeld van het leven in deze bijzondere tijd.

In de afgelopen tientallen jaren is de archeologie van Enkhuizen de kinderschoenen ontgroeid. In de beginperiode groeven in de binnenstad verschillende groepen vrije gravers gaten, op zoek naar mooie en vooral goed verkoopbare spullen. Slechts een klein deel van de Enkhuizer bevolking had hier profijt van. De fraaie spullen uit de bodem belandden bij opkopers, verzamelaars en musea.

Als reactie hierop richtte de Vereniging Oud Enkhuizen rond 1980 een archeologische werkgroep op. De werkgroep verrichtte opgravingen, maakte aantekeningen en foto's en schreef korte verslagen in het jaarboek van de vereniging. Zo groeven ze bijvoorbeeld resten van middeleeuwse huizen op aan de Breedstraat en vonden ze de fundamenten van de Spijtbroektoren aan het Spaans Leger.

De beroepsarcheologen kwamen toen jammer genoeg nog maar zelden naar Enkhuizen. Toen aan het Spaans Leger in 1979 een pottenbakkerij werd ontdekt waar vroeger Werra-keramiek werd gemaakt, toonden zowel verzamelaars als beroepsarcheologen interesse. De eerste systematische opgraving op kleine schaal vond in 1994 plaats op de hoek van de Van Bleiswijkstraat en de Vissersdijk, op het terrein van de Enkhuizer Banketfabriek.

Vanaf 2004 waren diverse commerciële archeologische bedrijven actief in Enkhuizen. Door gebrekkige inhoudelijke kennis van de stad en onvoldoende heldere sturing werden de opgravingen soms echter weinig adequaat uitgevoerd; bovendien ontbrak het aan samenhang tussen de onderzoeken. De schatgraverij kreeg weer een kans, zelfs binnen de archeologische opgravingen.

In 2009 zette de Gemeente Enkhuizen een nieuwe koers in. De gemeente verenigde zich met andere gemeenten in oostelijk West-Friesland in een archeologisch samenwerkingsverband: Archeologie West-Friesland. Deskundigen werden ingeroepen om het beleid uit te voeren en dwarsverbanden tussen lokale historici, amateurarcheologen en

universiteiten te leggen. Er kwam een inventarisatie van alle opgravingen en vondsten tot stand. Overzicht, diepgang en heldere onderzoeksdoelen volgden hieruit. Belangrijke doelstellingen van het archeologisch onderzoek zijn de koppeling van historische en archeologische gegevens, de integratie van gegevens uit verschillende opgravingen en het informeren van het publiek over de onderzoeksresultaten.

In de periode 2010-2018 vond een haast ononderbroken reeks van archeologische opgravingen plaats in de stad en langs het Westeinde. Naar aanleiding hiervan is een aanzienlijke hoeveelheid rapporten verschenen, die getuigen van voortschrijdend inzicht in de ontwikkeling van de stad en de materiële cultuur. Enkele hoogtepunten zijn de opgraving van vijftien woonhuizen en het complex van de West-Indische Compagnie langs de Paktuinen in 2013, de vondst van een 13de-eeuws huis tijdens rioolwerkzaamheden in de Kalksteiger in 2010 en de opgraving van de verdwenen waterpoort in 2017 – de Ketenboom uit 1598.

Eén markant project bleef tot op heden echter onuitgewerkt: de afvalput van de familie De Jager. Met dit boek wordt een lang gekoesterde wens van de onderzoekster van de Enkhuizer archeologie en geschiedenis, Dieuwertje Duijn, vervuld: de reconstructie van een Enkhuizer society familie van wie het huwelijk en de reputatie veelbesproken was. Bijna vier eeuwen later doen archeologen en historici in deze publicatie het stof weer opwaaien rond dit turbulente Enkhuizer echtpaar.

Een opgraving, een afvalput, een dokter

←

Open middag/avond bij de opgraving aan de Paktuinen in 2013. Meer dan 900 mensen kwamen naar de archeologische resten kijken.

In de winter van 2008/2009 voerde het archeologisch bedrijf Hollandia Archeologen uit Zaandijk onder toezicht van Archeologie West-Friesland een opgraving uit langs de Torenstraat en de Baansteeg. Het onderzoek vond plaats naar aanleiding van de geplande nieuwbouw op de voormalige locatie van slagerij en worstenmakerij Kroeb. Inmiddels staan op deze plek starterswoningen voor jongeren en appartementen voor cliënten van Esdégé-Reigersdaal.

DE TORENSTRAAT EN DE BAANSTEEG

In de Torenstraat was oorspronkelijk een gracht. De huizen aan de zuidzijde van de gracht stonden met hun voorgevel vrijwel direct tegen het water aan. Op de oudste stadsplattegrond van Enkhuizen, gemaakt rond 1560 door Jacob van Deventer, is deze situatie zichtbaar. De Baansteeg bestond toen nog niet.

In 1607 is de gracht overkluisd, oftewel overdekt door middel van een halfrond bakstenen gewelf.¹ Hierdoor werd de straat een stuk breder en kwam bovendien een einde aan de stankoverlast als gevolg van fecaliën in de gracht. Grachten werden destijds immers ook (illegaal) gebruikt als riool.

Ergens tussen 1560 en 1577 is de Baansteeg aangelegd.² Langs de oostzijde ervan bouwde men langwerpige lijnbanen, bestemd voor het maken van touw. De naam Baansteeg is hiervan afgeleid. Waarschijnlijk werden de lijnbanen op deze plek al rond 1600 afgebroken. De grote stadsuitbreiding van Enkhuizen was op dat moment in volle gang en aan de buitenrand van het nieuwe stadsdeel was ruimte in overvloed voor industriële activiteiten. In de Baansteeg verrezen woonhuizen, daaraan was grote behoefte door het snelgroeiende aantal inwoners.

WOONHUIZEN EN LIJNBANEN

In de Torenstraat zijn twee woonhuizen opgegraven.³ Een van de huizen was bijna 13 meter lang en had een grote kelder met een plavuizen vloer aan de voorkant. Het andere huis, ongeveer even groot, was gefundeerd op dikke ronde palen van naaldhout. Beide huizen hadden aan de achterkant een watervoorziening. Bij het ene huis was dit een rechthoekige waterkelder voor de opslag van regenwater van het dak, bij het andere een ronde waterput voor het omhoog halen van grondwater.

Langs de Baansteeg zijn palenrijen gevonden die kunnen worden gekoppeld aan de lijnbanen uit de late 16de eeuw. Hoewel zeker is dat hier ook woonhuizen hebben gestaan, is daarvan weinig teruggevonden.⁴

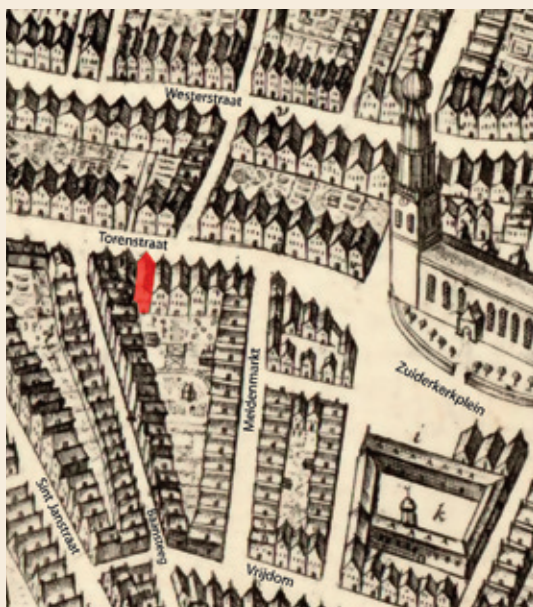

De nieuwbouw aan de Torenstraat op de locatie van de opgraving uit 2008/2009. Het pand op de voorgrond was vanaf 1917 slagerij Kroeb.

Uitsnede uit de oudste stadsplattegrond van Enkhuizen, rond 1560 getekend door Jacob van Deventer. Het water in de Torenstraat is duidelijk zichtbaar als een smalle blauwe streep. Binnen de cirkel de locatie van de opgraving.

↑
Tekening van de Torenstraat uit 1865 door Cornelis Springer. In de straat is een houten luik te zien, dat toegang gaf tot de overkluizing eronder.

←
Uitsnede van de kaart van Suermondt uit de kroniek van Brandt uit 1666. In rood het huis van Zacheus de Jager aan de zuidzijde van de Torenstraat.

De huizen aan de Baansteeg waren kleiner en minder goed gebouwd dan de panden van de Torenstraat, waardoor minder sporen zijn achtergebleven in de bodem.

EEN WATERPUT MET AFVAL

Aan de kant van de Baansteeg, op ongeveer 9 meter uit de straat, werd bij de opgraving een ronde bakstenen waterput ontdekt. De bakstenen wand van de put was gebouwd op een houten wagenwiel waaruit de spaken en de as waren verwijderd.⁵ Deze manier van funderen van een waterput kwam in het verleden vaak voor.

Het grootste deel van de put was volgestort met puin, namelijk brokken baksteen en mortel. Onderin bleek een dikke laag afval te zitten, die opvallend veel glaswerk bevatte. De laag is daarom in zijn geheel geborgen en vervolgens gezeefd. Hierna volgde een uiterst tijdrovende klus: het aan elkaar puzzelen en plakken van het aardewerk en glas. De afdeling Noord-Holland Noord van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN) heeft dit karwei met groot enthousiasme ter hand genomen. Vele uren zijn aan de vondsten uit de afvalput besteed. Het resultaat was verbluffend: veel 17de-eeuws huisraad is nu weer compleet.

DOKTER ZACHEUS DE JAGER

Diverse voorwerpen uit de afvalput doen vermoeden dat het om het afval van een rijk huishouden gaat. Bovendien wijst een aantal vondsten in de richting van een dokterspraktijk. Toen dit idee op de jaarvergadering van Oud Enkhuizen in 2010 werd gepresenteerd, noemde Enkhuizenspecialist Piet de Vries direct de naam van dokter Zacheus de Jager. Bij de voorbereiding van een tentoonstelling in het Zuiderzeemuseum in 1990/1991 was namelijk ontdekt dat deze dokter De Jager in de 17de eeuw in de Torenstraat woonde. Een speurtocht in het Westfries Archief bracht zekerheid: de voorwerpen uit de afvalput waren afkomstig uit het huishouden van dokter Zacheus de Jager.

Dit is een vrij unieke situatie: het gebeurt zelden dat de vondsten uit een afvalput aan een persoon kunnen worden gekoppeld. Dat de eigenaar van de afvalput bovendien een bekend historisch figuur in Enkhuizen is en de archieven veel informatie over hem en zijn familie bevatten, maakt het onderzoek nog eens extra bijzonder.

Z de Jager

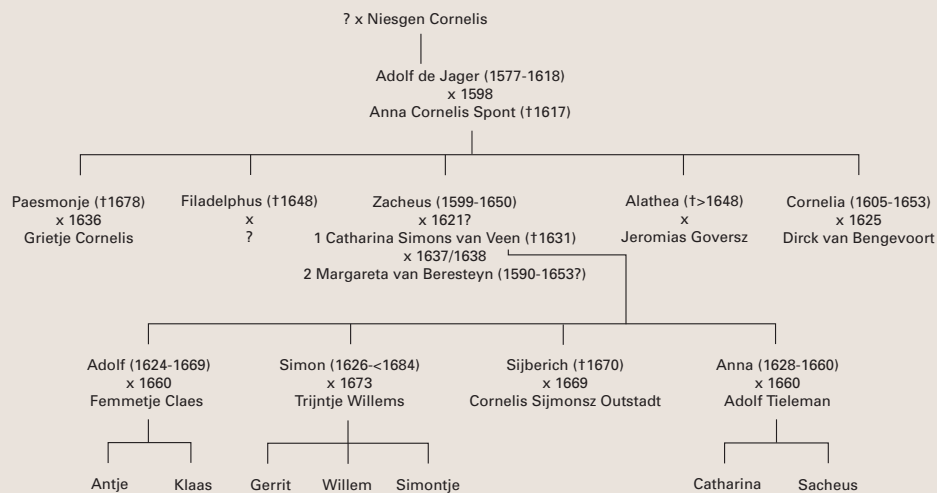
De jonge jaren van Zacheus de Jager

←

Het stadhuis van Enkhuizen aan de Breedstraat, gebouwd in de jaren 1686-1688. Op dezelfde plek stond ook het oude stadhuis uit de 15de eeuw. In het stadhuis was de schepenbank gevestigd, die optrad als rechtbank en bestuur van de stad.

Zacheus de Jager werd in 1599 geboren in Alkmaar als zoon van Adolf de Jager en Anna Cornelisdochter Spont.⁶ Hij had twee broers, Paesmonje en Filadelphus, en twee zussen, Alatheia en Cornelia.⁷ Zacheus koos in 1617 als 19-jarige voor de opleiding medicijnen aan de Universiteit van Leiden, de oudste universiteit van het land.⁸ De afsluiting van een universitaire opleiding betekende toentertijd altijd een promotie, maar de naam van Zacheus komt niet voor in de lijst van Nederlandse promovendi. Dit betekent vermoedelijk dat Zacheus aan een buitenlandse universiteit is gepromoveerd. Onbekend is welke dat was en dus ook in welk jaar hij zijn opleiding voltooide.

Na zijn studie keerde Zacheus terug naar Alkmaar, waar hij trouwde met Catharina Simons van Veen.⁹ De datum van het huwelijk is niet bekend. In 1622 kregen zij een kind, dat kort na de bevalling overleed.¹⁰ Niet lang daarna verhuisde het paar naar Enkhuizen, waar Zacheus zijn eigen dokterspraktijk begon. Hier kregen ze twee zoons en twee dochters, respectievelijk Adolf en Simon en Sijberich en Anna.¹¹ In september 1631 overleed Catharina.¹² Zacheus bleef met zijn vier kleine kinderen alleen achter.

Beknopte stamboom van de familie De Jager.

Een gezelschap op het erf achter een huis. De jongeman met de pijp probeert de jongedame te verleiden. Achter hen staat een oudere vrouw met een bierglas. Is dit wellicht de moeder van de jongedame? Op de achtergrond schuurt de meid een koperen ketel. Geschilderd door Pieter de Hooch tussen 1663 en 1665.

DE VADER VAN ZACHEUS

De jeugd van Zacheus in Alkmaar en vooral de prominente rol die zijn vader Adolf daarin speelde, heeft Zacheus in hoge mate gevormd. Zijn belangstelling voor de medische wereld had hij van zijn vader. Maar ook op persoonlijk vlak heeft Adolfs levenswandel Zacheus beïnvloed. Conflicten waren Adolf op zijn zachtst gezegd niet vreemd en ook Zacheus kreeg er in zijn latere leven herhaaldelijk mee te maken.

Adolf de Jager noemde zichzelf Adolphus Tectander Venator. Het was in de geleerde kringen destijds gebruikelijk om de eigen naam te latiniseren. Venator is het Latijnse woord voor 'jager'. Ook Zacheus gebruikte Venator vaak in plaats van zijn gewone achternaam.

Adolf de Jager werd in 1577 in Duisburg (Duitsland) geboren, studeerde theologie in Herborn en volgde in 1597 zijn broer Johannes Venator naar Nijmegen. Johannes was daar sinds 1592 predikant. In Nijmegen ontmoette Adolf in 1597 een aantal afgevaardigden van de kerkenraad van Alkmaar. Hij hield voor hen een proefpreek, die grote indruk maakte. Zij haalden hem over om naar Alkmaar te komen en nog hetzelfde jaar werd hij op slechts 20-jarige leeftijd benoemd tot predikant in deze Hollandse stad. Een jaar later trouwde hij hier met Anna Cornelisdochter Spont.¹³

Adolf was gedurende 19 jaar predikant in Alkmaar. Hij was geliefd, maar had ook veel tegenstanders. Zijn loopbaan was getekend door conflicten, die uiteindelijk zelfs leidden tot afzetting uit zijn ambt. Sinds 1572 was de Gereformeerde Kerk de enige officieel toegestane religie, maar hierbinnen bestonden verschillende stromingen. De remonstranten stonden in een aantal van hun opvattingen lijnrecht tegenover de contraremonstranten. Het conflict tussen beide groepen liep zeer hoog op. Prins Maurits van Oranje sloot zich aan bij de contraremonstranten, terwijl landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt de remonstranten steunde. In 1619, Adolf de Jager was toen al overleden, liet Maurits hem onthoofden en nog datzelfde jaar werd de contraremonstrantse stroming de officiële kerkelijke leer van de Republiek.

←

Titelpagina van een pamflet uit 1618 met als titel 'Wonderlijke School-houdighe van Mr. Jan van Olden Barnevelt'. Johan van Oldenbarnevelt is hierop afgebeeld als schoolmeester voor een klas met daarin de belangrijkste remonstranten en andere vrijzinnige denkers. Onder hen bevindt zich 'den vreden jager' (letter M), waarmee Adolf de Jager wordt bedoeld. De afgebeelde personen worden als Spaansgezind, dus als de vijand, aangeduid.

Adolf hoorde bij de remonstranten. Hij hield er echter zulke vrijzinnige opvattingen op na, dat ze ook de remonstranten te ver gingen. Jarenlange ruzies waren het gevolg, die voor de Alkmaarse kerkenraad, landelijke kerkelijke synodes en de Staten van Holland werden uitgevochten. Adolf stak zijn opvattingen niet onder stoelen of banken, maar publiceerde deze in diverse gedrukte werken. Het meeste opzien baarde de *Theologia vera et mera* uit 1617; dit boekje betekende zijn ondergang. Het werd door de Staten van Holland verboden en Adolf werd als predikant geschorst.

Adolf hield er niet alleen in zijn geloof, maar ook op het morele vlak vrijzinnige opvattingen op na. Die indruk krijgen we althans doordat zijn tegenstanders hem een aantal beschuldigingen voor de voeten wierpen. In 1608 deden geruchten over oneerbare handelingen de ronde; hij zou hebben geprobeerd zijn hand onder het ‘*schortelaken*’ van Maria Jans, de vrouw van Pieter Harmensz van Persijn, te steken, waarop zij die ruw zou hebben weggeduwd. De Hoge Raad in Den Haag verklaarde de beschuldigingen ongegrond. Jaren later, rond 1616, waren er opnieuw geruchten. Adolf zou omgang hebben met Lijsbeth Jans, de vrouw van soldaat Jan Cordes. Opnieuw werd hij vrijgesproken. Toch kunnen we ons niet aan de indruk onttrekken dat er een kern van waarheid in de beschuldigingen zal hebben gezeten.

Adolfs’ werkterrein beperkte zich niet tot de kansel. Hij was geschoold in Grieks en Latijn en hield huisbijeenkomsten om kinderen in deze talen te onderwijzen. In 1603 liet hij hen onder muzikale begeleiding de Romeinse komedie *Andria* van Terentius opvoeren, bij hem thuis, de kinderen gehuld in Romeinse kleding. Uiteraard leidde dit tot kritiek: het opvoeren van een komedie door een predikant was in de ogen van anderen ongeoorloofd. Maar het stadsbestuur zag dit kennelijk anders, want in 1610 werd Adolf tot hoofd van de Latijnse school benoemd. Enkele jaren later voelde hij zich gedwongen weer afstand van deze functie te doen, omdat de kerkelijke zaken en twisten al zijn tijd opeisten.

Adolf liet niet alleen de genoemde komedie opvoeren, maar schreef zelf ook twee toneelstukken. In één, getiteld *Tectander*, had hij zichzelf en verschillende andere inwoners van Alkmaar een rol toebedeeld. Het andere stuk heette *Reden-Vreucht der Wijsen* en gaf opnieuw aanstoot vanwege bepaalde godsdienstige opvattingen die erin verwerkt waren. Het werk was gebaseerd op de brieven van Hippocrates, die in de Griekse Oudheid leefde en als de grondlegger van de geneeskunde wordt beschouwd. Hierin zien we voor het eerst Adolfs belangstelling voor de

medische wereld. Waarschijnlijk zijn ook deze toneelstukken bij hem thuis door kinderen opgevoerd. Wellicht was Zacheus er als klein jongetje bij aanwezig en hebben de opvoeringen grote indruk op hem gemaakt.

Opmerkelijk is dat Adolf volgens eigen zeggen een geneeskundige praktijk had, die hij bij de aanvaarding van het rectoraat van de Latijnse school had moeten opgeven. Hij beschouwde zichzelf dus ook als medisch onderlegd. Dat hij een geneeskundige praktijk oprichtte, hangt mogelijk samen met zijn doodsangst voor de pest. Toen hij in 1597 in Herborn studeerde, ontvluchtte hij de stad vanwege de pest. In 1598 overleed zijn broer Johannes in Nijmegen aan deze zeer besmettelijke ziekte. Toen de pest in datzelfde jaar ook in Alkmaar uitbrak, wilde hij uit zijn ambt van predikant worden ontslagen om maar geen ziekenbezoek te hoeven afleggen. Het stadsbestuur stelde toen een aparte ziekenbezoeker aan zodat hij in functie kon blijven. Wellicht voelde hij zich schuldig daarover en begon hij daarom zijn kleine medische praktijk.

Toen hij in 1617 na talloze conflicten uit zijn ambt werd gezet, besloot hij zich verder te verdiepen in de medische wereld. In 1618 schreef hij zich in voor de studie medicijnen aan de Universiteit van Leiden. Deze studie heeft hij echter nooit afgemaakt. Om onbekende reden reisde hij al snel door naar Frankrijk, waar hij nog datzelfde jaar overleed. Zijn begrafenis vond plaats op 28 november 1618 in de Grote Kerk van Alkmaar.¹⁴

DE HUIZEN VAN ZACHEUS

Zacheus woonde in ieder geval vanaf 1630 tot zijn overlijden aan de zuidzijde van de Torenstraat, midden in het oude centrum van Enkhuizen. Zeer waarschijnlijk bevond zijn huis zich op het perceel Torenstraat 7, waar vanaf 1917 slagerij Kroeb was gevestigd.¹⁵ Het woonhuis van Zacheus moet een groot en duur pand zijn geweest, aangezien hij in een belastingregister op onroerend goed uit 1630 wordt aangeslagen voor 125 pond.¹⁶ Dit was het hoogste bedrag in de hele Torenstraat. Van het huis bestaat helaas geen afbeelding. Uit verschillende historische documenten komen we iets te weten over diverse kamers die in het huis aanwezig waren. Zo is sprake van de achterbovenkamer¹⁷, de kachelkamer¹⁸, het voorhuis¹⁹, de werkkamer van Zacheus²⁰ en een kelder met vaten bier en wijn.²¹

Het huizenbezit van Zacheus in Enkhuizen beperkte zich niet tot zijn woonhuis aan de Torenstraat; hij was tevens eigenaar van twee huizen aan

de Baansteeg, deze werden verhuurd.²² De panden stonden vlak bij het woonhuis aan de Torenstraat en de achtererven van de percelen waren waarschijnlijk bij elkaar getrokken tot één geheel. Het grote huis aan de Torenstraat had op deze manier een extra groot achtererf.

De drie huizen aan de Torenstraat en de Baansteeg zijn waarschijnlijk tot het einde van de 19de eeuw één geheel gebleven. Op de oudste kadastrale kaart van de stad uit 1823 zijn de panden voor het eerst nauwkeurig ingetekend. Vermoedelijk bestond in dat jaar het woonhuis van Zacheus nog: de kaart laat op het betreffende perceel een groot pand zien van 22 meter lang en bijna 10 meter breed. Dit huis werd in 1878 afgebroken en vervangen door een nieuw, veel kleiner woonhuis, dat afgebeeld is op oude foto's van de Torenstraat uit het einde van de 19de eeuw. In 1917 kreeg het huis een nieuwe voorgevel en werd het inpandig verbouwd tot slagerij door slager Jacob Kroeb.²³

JUTTEMOER TEUNIS

Zacheus werd in 1631 weduwnaar. In de jaren daarna lijkt hij zich vooral op zijn werk als dokter te hebben gericht; het archief bevat diverse stukken die getuigen van zijn rol als arts.²⁴ Enkele jaren later, in 1635 en 1636, zien we een hele andere kant van Zacheus: hij raakte verwickeld in een hoogoplopend conflict met een jonge vrouw genaamd Juttemoer Teunis. Juttemoer moet van eenvoudige komaf zijn geweest, want zij kon niet lezen en schrijven.²⁵ Zij woonde in 1635 een tijd lang bij schipper Dirk Cleijer en zijn vrouw Griet Claes, Zacheus' burens in de Torenstraat.²⁶ Waarschijnlijk werkte ze voor hen als dienstmeisje. In die tijd zal zij Zacheus hebben leren kennen.

←

De oudste foto van de Torenstraat, gemaakt aan het einde van de 19de eeuw. In het derde huis aan de rechterkant is in 1917 slagerij Kroeb gevestigd. Op deze plek stond het huis van de familie De Jager.

→

Uitsnede uit de eerste kadastrale kaart uit 1823. De zwarte stippellijn geeft het bezit van Zacheus aan de Torenstraat en Baansteeg aan. De blauwe stip is de locatie van de waterput.

In het archief zijn enkele aktes bewaard gebleven over het conflict tussen Juttemoer en Zacheus.²⁷ Jammer genoeg legt geen ervan uit waar het conflict nu precies over gaat. Zeker is dat de zaak is behandeld door de schepenbank van Enkhuizen – in de 17de eeuw de rechtbank van de stad – en dat uitspraak is gedaan.²⁸ De betreffende processtukken zijn echter verloren gegaan.²⁹ We moeten het dus doen met spaarzame gegevens en op basis hiervan gissen naar de kern van het conflict. Met een beetje fantasie is echter wel een reconstructie te maken van de gang van zaken.

Het is zeer aannemelijk dat Juttemoer zwanger was en dat het conflict voortvloeide uit haar bewering dat Zacheus de vader was. In de 17de eeuw kwam het regelmatig voor dat een jonge ongetrouwde vrouw zwanger raakte. Meestal werd dat probleem snel opgelost doordat de vrouw en haar vrijer met elkaar trouwden.³⁰ Uit een akte blijkt dat Juttemoer van Zacheus eiste dat hij met haar trouwde, maar hij weigerde dit.³¹ Hij probeerde juist aan te tonen dat het kind niet van hem kon zijn, omdat hij nooit het bed met haar had gedeeld. In december 1635 liet Zacheus daarom drie personen getuigen die Juttemoer hadden gesproken; volgens hen zou zij in alle gevallen hebben ontkend dat Zacheus iets met haar situatie van doen had. Een van de getuigen, een jongedame genaamd Pietertje Pieters, vertelde bijvoorbeeld dat zij tegen Juttemoer had gezegd: *‘Wel Juttemoer d’ luijden seggen dat ghij bij d’ docter d’ Jager inde kraem valt ende dat sij Juttemoer daer op antwoorde neen ick hebbe niet bij [hem] geslapen daer heeft onse lieven heere mij voor bewaert.’* Met ‘in de kraam liggen of vallen’ wordt een zwangerschap bedoeld.

Maar Juttemoer op haar beurt liet ook personen verklaringen afleggen om haar zaak tegen Zacheus te ondersteunen. Hieruit blijkt onder meer dat Zacheus geld aan Juttemoer zou hebben beloofd.³² Wanneer van trouwen geen sprake was, moest de man in dit soort situaties geld geven aan de zwangere vrouw als compensatie voor haar verloren eer en voor het onderhoud van het kind (alimentatie).³³ Als de verklaring klopt, erkende Zacheus hiermee in feite dat hij de vader van het ongeboren kind was.

←

‘De luistervink’, in 1657 geschilderd door Nicolaas Maes. Rechts zien we een vriend paartje, in de kamer linksachter zit een gezelschap nietsvermoedend aan tafel. De jonge vrouw in het midden is de enige die doorheeft wat er aan de hand is.

→

‘Betwist vaderschap’, toegeschreven aan Michiel van Musscher, 1670-1680. De figuren op het schilderij vragen zich duidelijk af wie de vader van het kind in de wieg is. De man in het midden met de doek om zijn middel is een notaris.

Een jonge vrouw geeft aan een meisje een kan met deksel.
Links de toegang naar een kelder met een vat wijn of bier.
Geschilderd door Pieter de Hooch tussen 1656 en 1660.

Verder wordt beschreven dat Zacheus in een gesprek met Griet Claes, de vrouw bij wie Juttemoer inwoonde, gezegd heeft dat hij wel om een gouden munt met haar wilde wedden dat Juttemoer een vrijer had, waarop Griet tegen hem zei dat hij daar wel twee munten op kon inzetten.³⁴ Hiermee insinueerde ze dat Zacheus natuurlijk wist dat Juttemoer een vrijer had, want dat was hij immers zelf! De man van Griet, Dirk Cleijer, had een gesprek gevoerd met kleermaker Frederik Hendrik. Beiden waren het erover eens dat het beter was geweest als de ruzie tussen Juttemoer en Zacheus *'in stille gebleven'* was. Hiermee doelden zij op het proces dat voor de schepenvank van de stad werd gevoerd. Dirk was van mening dat ze er dan wel voor hadden gezorgd dat een akkoord tussen beide partijen was bereikt.³⁵

Uit de getuigenverklaringen blijkt dat veel mensen op de hoogte waren van het conflict; van een geheime aangelegenheid was bepaald geen sprake. Zacheus zal op straat wel de nodige blikken hebben moeten trotseren.

De vraag is wat werkelijk de situatie was rond de zwangerschap van Juttemoer. Dat Zacheus het bed heeft gedeeld met Juttemoer lijkt aannemelijk, maar was hij ook de vader van het kind? Zacheus ontkent dit. Wellicht had hij reden om aan te nemen dat een andere man de vader was en wist hij dat ze met meer mannen het bed had gedeeld. Dat zij toch Zacheus aanwees als vader is niet zo vreemd, aangezien hij ongetwijfeld de rijkste persoon onder haar vrijers was. Aannemelijk is dat Zacheus, als hij zeker had geweten dat hij de vader was, het direct met Juttemoer op een akkoord had gegoooid. Dan had het niet tot een rechtszaak hoeven komen en was er ook geen publiek schandaal geweest. Hoe de vork precies in de steel zat is onduidelijk, misschien ook voor de mensen die de zaak destijds van dichtbij meemaakten.

IN HOGER BEROEP

Zoals gezegd deed de schepenvank van Enkhuizen uitspraak in het conflict en Zacheus won zijn zaak. Of dat terecht was? Bewijslast is moeilijk in dit soort zaken; het kwam vaak neer op het woord van de man tegen dat van de vrouw. En in dit geval woog Zacheus' woord zwaarder, simpelweg omdat hij een man was en tot een hogere sociale klasse behoorde.³⁶

Juttemoer nam echter geen genoegen met de uitspraak en ging in hoger beroep. Dit kon alleen bij het Hof van Holland in Den Haag. Het moet voor de eenvoudige Juttemoer een flinke stap zijn geweest om

de gang naar de rechtbank in deze verre stad te maken, ook vanwege de eraan verbonden kosten. Zowel Juttemoer als Zacheus stelden bij het Hof van Holland een procureur aan, die de zaak namens hen in Den Haag behandelde.³⁷ In de boeken van het Hof van Holland zijn slechts enkele korte vermeldingen te vinden over de zaak; een deel van het archief is namelijk verloren gegaan.³⁸ Juttemoer blijkt in september 1636 een serie eisen te hebben ingediend. Zacheus en zijn procureur verzochten vervolgens deze eisen als niet ontvankelijk te verklaren. Zij wilden bovendien het eerste vonnis uit Enkhuizen door het Hof van Holland bevestigd zien en Juttemoer voor de proceskosten aansprakelijk stellen. Het Hof besloot vervolgens de zaak voor de commissarissen te laten verschijnen.³⁹ Dit gebeurde vaak bij processen waarbij een schikking mogelijk werd geacht, zoals bij een geldkwestie.⁴⁰ Tot een schikking kwam het echter niet, want ruim een half jaar later loopt de zaak nog steeds. In mei 1637 deed Juttemoer een nieuwe poging om tot een overeenkomst te komen, waarschijnlijk in de vorm van een voorstel voor een bepaald geldbedrag. Dit wees Zacheus resoluut af.⁴¹ Enkele dagen later liet Juttemoer in Enkhuizen twee vrouwen een verklaring afleggen bij een notaris: Griet Claes, de buurvrouw van Zacheus en de vrouw bij wie Juttemoer in 1635 inwoonde, en een dienstmeid die in 1633 en 1634 voor Zacheus had gewerkt. Zij verklaarden dat Paesmonje, Filadelphus en Cornelia de Jager, broers en een zus van Zacheus, hun hadden verteld dat Zacheus van de familie van zijn eerste vrouw bij hun huwelijk het enorme bedrag van 12.000 gulden had gekregen. Nu zou dat neerkomen op ongeveer 400.000 euro. Zelf bracht hij 6.000 gulden in bij het huwelijk. Buurvrouw Griet Claes meldde bovendien dat Zacheus haar drie of vier jaar daarvoor had verteld dat hij 6.000 gulden van zijn grootmoeder had geërfd. Volgens de vrouwen moest het vermogen van Zacheus op minimaal 50.000 gulden worden geschat.⁴² Naar onze huidige maatstaven betekent dit dat Zacheus miljonair was. Het doel van de verklaringen was blijkbaar om aan te tonen dat Zacheus zeer rijk was. Vermoedelijk was bij het proces in Den Haag discussie ontstaan over de hoogte van het geldbedrag dat Zacheus moest uitkeren en speelde zijn vermogen hierbij een rol.

Over de afloop van het conflict tasten we helaas in het duister. Zeker is dat het Hof van Holland geen uitspraak heeft gedaan.⁴³ Het lijkt er dus sterk op dat Zacheus toch heeft geschikt, waarschijnlijk in de vorm van een geldbedrag. Dit moet in mei 1637 of later zijn gebeurd en tegen die tijd was Juttemoer al lang bevallen van haar kind. Een doopregistratie van

dit kind is niet te vinden en ook later is geen melding gemaakt van een zoon of dochter uit deze tijd. Dit doet vermoeden dat het kind jong is overleden, misschien zelfs bij de geboorte.⁴⁴ In dat geval verviel het recht op alimentatie, maar Juttemoer behield haar recht op een compensatie voor haar verloren eer.

IEDER HUN EIGEN WEG

Juttemoer bleef na het proces jarenlang ongetrouwd. Pas in 1644 trad zij in het huwelijk met Jacob Willemsz Noblet, een meester-boekbinder.⁴⁵ Zij woonde toen in de Barnesteeg, hij in de Westerstraat.⁴⁶ Ongeveer een jaar later kregen ze een dochter, maar het meisje stierf al snel.⁴⁷ In 1648 werd weer een dochter geboren, die de naam Kniertje kreeg. Ongeveer twee weken later overleed Juttemoer, mogelijk als gevolg van complicaties na de bevalling.⁴⁸ Ze is begraven in de Westerkerk. Jacob hertrouwde nog hetzelfde jaar met een zekere Geesje Claas.⁴⁹

Zacheus hertrouwde eind 1637 of begin 1638, dus kort na of misschien zelfs nog tijdens het conflict met Juttemoer. Met zijn nieuwe vrouw, Margaretha van Beresteyn, had hij al enkele jaren een relatie. Het huwelijk markeert het begin van een periode van nieuwe ruzies in het leven van Zacheus ...

